

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 3, Sayı 1 (Mart 2006)

Mak. #17, ss. 170-173

Telif Hakkı®Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Tanıtmalar

Abdurishid YAKUP: An Ili Salar Vocabulary. Introduction and Provisional Salar-English Lexicon. Contribution to the Studies of Eurasian Languages Series 5, Department of Linguistics, University of Tokyo, 2002, 182 ss.

Salarlar ve onların dili üzerine yapılan nitelikli araştırmaların sayısı sınırlıdır. Ancak, son yıllarda hem tarihsel hem de modern Türklük araştırmaları için pek değerli olan Salarlar gibi konuşurlarının sayısı az modern Türk dil türlerine ilgi giderek artmaktadır. Özellikle 90'lı yılların başından itibaren Salarların dili ve kültürü üzerine Batıda yapılmış birkaç doktora tezi ile makale ölçeğindeki çalışma dışında, Çin'de de dikkate değer hem doktora tezi hem de kitap ve makale ölçeğinde çalışmalar yapılmış, bunların bir kısmı da neşredilmiştir¹.

---

¹ 90'lı yılların başlarından itibaren Batılı birkaç araştırmacının yanında, Çin'de çoklukla Salar ve Uygur araştırmacıların Çince ve İngilizcede neşredilen çalışmaları arasında özellikle şunlar sayılabilir: Arinne M. Dwyer. (1994) *The Salar of China*, 32. Uppsala Multiethnic Papers; aynı kişi (1995) Salar and Saregh Yoghur (Yellow Uyghur) Dictionaries Published in China. *Central Asiatic Journal: International Periodical for the Languages, Literature, History and Archeology of Central Asia*, 39:2 (1995), 228-33; aynı kişi (1996) *Salar phonology*. PhD Thesis, University of Washington [;Salar: A Study in Inner Asian Language Contact Processes. Part 1: Phonology. von Arienne M. Dwyer, Harrassowitz, Wsbd. Yayın tarihi: August 2006, ISBN: 3447040912]; aynı kişi (1998) The Turkic strata of Salar: An Oghuz in Chagatay clothes? *Turkic Languages* 2 (1998), 49-83; aynı kişi (2000) Direct and indirect experience in Salar. Lars Johanson, Bo Utas (eds) *Evidentials: Turkic, Iranian and neighbouring languages* İçinde, 45-59, Mouton de Gruyter; Drimba, Vladimir. (1995) Les Matériaux linguistiques salars de F. Grenard. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 48:3 (1995), 347-62; Reinhard F. Hahn (1988) The Origin and Development of the Salar Language. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*, XLII(2-3), 235 - 75; Ma, Quanlin (1993) Salar Language Materials. *Sino-Platonic Papers*. Philadelphia: University of Pennsylvania, Number 43, December; Li Xuewei and Kevin Stuart. (1990) The Xunhua Sala. *Asian Folklore Studies*, 49(1), 39 - 52; Ma Jianzhong and Kevin Stuart (1996) 'Stone Camels and Clear Springs': The Salar's Samarkand Origins. *Asian Folklore Studies*, 55:2, 287-98; Ma Wei, Ma Jianzhong and

Nüfusu 2000 sayımına göre ancak 104,503 olan Salar nüfusun bugünkü asıl hayat alanı Çin'in kuzey-batı Çinghay eyaletinin (Koko Nor) Şunhua Salar Otonom Bölgesidir (循化撒拉族自治縣). Hualong Hui Otonom Bölgesi (化隆回族自治縣) ile Gansu'da Bonan, Dongşiang ve Salar Jişışan Otonom Bölgesi'nde (積石山保安族東鄉族撒拉族自治縣) de Salarlar yaşar . Hem tarihsel veriler hem de Salar folklor malzemesine dayanarak 1368-1370 – 1424 yılları arasında Semerkand civarından buraya göçtükleri² sanılan bugünkü Salarların atalarından çok az bir nüfus, daha sonra 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde küçük gruplar hâlinde Çinghay'dan Doğu Türkistan'ın İli bölgesine de gelip yerleşmiştir. Çinghaylı Salar nüfusunun Doğu Türkistan'a ilgisinin giderek arttığı Yakup'un "Salar Nüfusunun Göç Tablosu"ndan daha da açık anlaşılabilir (s. 16-17). Yazar 1994 sayımına göre Doğu Türkistanlı Salar nüfusunu da vermiştir. Buna göre 3706³ kişi olan Doğu Türkistanlı Salar nüfus bugün yoğun olarak İli (2452), Altay (431), Ürümqi (200), Sanji (187) ve Tarbagatay (164) şehir ve kırlık alanlarında (Çin. *şiang*, Salar *jeza*); çoğunluğu ise İli Vilâyetinin Samiyüz Kırlık Alanının Salar Duşşan Millî Kentinde yaşamaktadır (toplam 1700 kişi ile 280 hane). Salar Duşşan Millî Kenti'nde Salarlardan başka yine Türk kökenli Kazak, Uygur ve Özbekler ile Mongol kökenli iki Müslüman grup olarak Dongşianglar ve Bao-anlar dışında Huılar ile Çinliler de yaşamaktadır. Köy doğusunda Qaşsepil köyü, kuzeyinde Avral dağları, güney ve batı taraflarından İli ve Qaş nehirleri ile sınırlanır .

İşte elimizdeki eser Doğu Türkistanlı Uygur Türklerinden âlim Abdureşid Yakup'un İli Salarlardan derlediği linguistik malzemenin söz varlığıdır. Yakup bu malzemeyi 1986 ve 1992 yıllarında Doğu Türkistan'ın İli vilâyeti Gulca nahiyesi, Salar mahallesinde yaşayan Salarlardan derlediğini eserinin giriş kısmında belirtmektedir. Sözlük toplam dokuz kaynak kişiden derlenen kayıtlardan oluşmaktadır. Söz kayıtlarının yapıldığı bu toplam dokuz kaynak kişinin hepsi de erkektir ve yaş skalası 22-76 arasındadır. En yaşlıları 76 yaşındaki çiftçi Nasir ile ikinci en yaşlı çiftçi Hasan (67 yaş) dışındakilerin beşi öğretmen, en küçük 22 ve 23 yaşındaki Abduwali İbrajım ve Sali Hasan ise yüksek okul öğrencileridir. Yani derleme Nasir ve Hasan dışında

Kevin Stuart (1999) The Xunhua Salar Wedding. *Asian Folklore Studies*, 58:1 (1999), 31-76. Includes texts; Ma Wei, Ma Jianzhong and Kevin Stuart (2001) *Folklore of China's Islamic Salar nationality*. Lewiston : Edwin Mellen; Münevver (1998). *Salar Dili Üzerine Bir Etüd*. Doktora tezi, Merkezî Milletler Üniversitesi, Pekin; Han Deyan (1999) The Salar Khazui system. *Central Asiatic Journal* No. 43 / 2 (1999), 204-214 (trans. Ma Jianzhong and Kevin Stuart); A. Yakup (1998). A Sample of Oral literature of Xinjiang Salars. *Türk Dilleri Araştırmaları* 8, 49-72. v.d.

² Salarların göç hatıraları onların meşhur, içinde çok az dans ve şarkının da olduğu *Döye Oyna* "Deve Oyunu"nda kalmıştır. Üç kısımlı bu etnik karakterli oyun bugün de Salarlar arasında icra edilmektedir. Bu oyunda Salarların göç güzergâhı açıkça dile getirilir. Bu konu, Ma Jianzhong ve Kevin Stuart (1996)'da işlenmiştir. Bkz. 1 numaralı dip not.

³ 2000 nüfus sayımına göre ise, İli Salarlarının nüfusu 3.097 olarak tespit edilmiştir.

tutulduğunda, çok dilli tahsilliler arasında yapılmıştır. Yazar söz kayıtlarını Uluslar arası Fonetik Alfabe (IPA) ile kayıt altına almıştır; bu, malzemeyi dilciler için güvenilir kılmıştır.

Yazar eserinin başında, "Takdim" kısmında İli Salarları hakkında genel bilgiler vermiş, Salarların dilinin Türk dili içindeki yerine dair görüş ve değerlendirmeler yanında onların bugünkü dil durumları üzerinde de durmuştur. Yakup bu kısımda ana hatları ile İli Salarlarının dilinin ses ve biçim bilgisi özelliklerine, söz varlığı ile Uygur Türkçesi dışında diğer dil türleriyle temasına da işaret etmiştir.

Bu mahallî sözlükteki malzeme, bir yandan tarihsel dil içi temasın sonuçlarını verirken, bir yandan da hâlâ sürüp gitmekte olan modern Uygur - Salar ve daha, bir modern Kıpçak dil türü olarak Kazakların Türkçesinin de dâhil olduğu Uygur - Salar - Kazak üçlüsü arasındaki temasın ilgi çekici sonuçlarını sunması bakımından da önem kazanmaktadır. Yazar böyle durumlara zaman zaman eserinin sözlük kısmında dikkati çekmiştir: *bēke* "knife" Kaz. *bēke* (s. 56); *jajaw* "by walk" Kaz. *jajaw* (s. 84).

Yazarın İli Salar söz kayıtları kaynak kişilerinin karma dil özelliklerini belirgin göstermektedir. Yazar buna da dikkat çekmiştir (s. 18, 26). Bununla birlikte, konuları bakımından bu kaynak kişilerin Uygur-Salar dil temasının sonuçlarını beklenenin üzerinde vermeleri de şaşırtıcı olmayacaktır. Yakup'un kaynak kişileri arasında kadınlar, özellikle yaşlı ve tahsilsiz kadınlar yoktur. Bu asıl Salar malzemesinin belirlenmesi noktasında derlemenin eksik yönlerinden biri olarak değerlendirilebilirse de, her durumda söz kayıtlarının İli Salarlarının belli bir kesitinin dil durumunu gözler önüne sermesi bakımından hem pür dil bilimsel hem de toplum dil bilimsel açılarından değerlidir.

Meselâ, ilk bakışta İli Salarlarının bu dokuz kişininin ağzından derlenen *aççı* 2 "sour", *açrıç* ~ *açrıç* "anger, sour, bitter" *aji* ~ *ajıç* "anger, indignation" ve *ajib*'in bir arada tanıklanabilmiş olması (s. 31-33), temasın hem semantik hem de fonolojik süreçler açısından karmaşık tarihsel ve modern boyutlarını bir arada görmek bakımından ilgiye değerdir. Türk etno-tarihi açısından kökleri esasen Mahmut Kâşgarlı'nın eserinde kollarına ve damgalarına kadar vererek büyük önem attığı Oğuzların Salgur boyu ile ilgilendirilen bugünkü Salarlar hem geldikleri yerde hem de daha sonraki yerlerinde bugün de olduğu gibi tarihsel ve modern Uygur-Karluk temsilcileri ile sıkı ilişki içinde olmuşlardır. Esasen bu iç temaslar bütün orta ve yeni - yakın çağlar boyunca Türkistan "Oğuz"ları ile Türkistan "Uygur-Karluk"ları arasında sürüp gitmiştir. Bugünkü dil bilimsel durum da bunu söyletebilmektedir. Dolayısı ile bugünkü Salarların Türkçesi modern Uygur-Karluk dil türleri ile modern Oğuz dil türlerinin dil içi temasının sonuçlarını en iyi gösteren örneklerden biri olarak durur.

Yazar, sözlükte zaman zaman İli Salar söz malzemesini Çinghay Salarlarının

kullanımdaki karşılıklarıyla da karşılaştırmıştır: *afra* "barley" ÇS: *arfa* (s. 33); *bεslεʃ* "to contest" ÇS *dulaʃ* (s. 57); *bεχt* "luck" ÇS *nindan* (s. 56), *atmiʃ* "sixty" ÇS *a^hmuʃ* (s. 47); *taj* "one-year old foal" ÇS: *godoχ* (s. 165). Çinghay Salar sözlerinin çoklukla Çince alıntılar olması önemlidir; Salarların Türkçesinin aleyhine temasın örneklerini göstermesi bakımından bu tür karşılaştırmalara gidilmesi isabetli olmuştur: *ambur* <Uyg. < Fars. "pliers, pincers, ÇS *çεnzε* < Çin. *qian zi* "girl" (s. 41); *asaseⁿ* "basically" < Ar. ÇS *j ibireⁿʃ aⁿ* < Çin. *ji-ben-sang* "basically" (s. 44); *baʃga* "other" ÇS: *dεnleⁿ* < Çin. *dan-ling* (s. 56); *εtiⁿaz* "spring" ÇS *keç^yn* < Çin. *kai-chun* (s. 51); *baraⁿ* "trellis" ÇS *ja* < Çin. *jia* (s. 55); vd.

İli Salar Sözlüğü'nde dikkati çeken birkaç noktaya işaret edersek; *yfi* "wet, humidity" sözcüğünün Çin. *shi* ile ilişkilendirilmesi zordur (s.174), bizce sözcük modern Türk dilinin türlerinde *höl* ~ *öl* ~ *öli* (< PTü. **hö:l*) olarak yaşayan sözcükle köken bakımından karşılaştırmaya değerdir. *tesir* "influence" sözcüğünün Ar. *tashīr* değil, *te'sīr* ile ilgisi vardır (s. 166). *jemle-* "to collect" de tıpkı *jazala-* gibi Ar. *cem* + Tü. +*le-* tarzında bir kuruluştur (s. 84). Hem Salar hem de Uygur Türklerindeki *sel* Farsca kökenlidir (158). Yine hem Salar hem de Uygur diyalektleri için geçerli olmak üzere *kile* sözünün Rusça ile izahı güçtür (s. 23-24, 135).

A. Yakup'un elimizdeki eseri Türk dil türlerinin kendi içindeki olumlu temas sonuçlarını gözler önüne sermesi bakımından kaynaklık edecektir. Eser bu yönü dışında, tek başına Salar söz varlığının değil, tarihsel ve modern Türk dilinin "bütün" söz varlığının ortaya konması çalışmasında değerlidir. Eserdeki pek çok madde başı altında verilen birleşikler ve ibareler eserin söz varlığını zenginleştirmiştir. Yine pek çok madde başı altında çekimli biçimlerin, kısa cümle ve cümleciklerin de tanıklanabiliyor olması, esere Türk ve Salar grameri araştırmalarında yararlanılabilecek bir özellik kazandırmıştır.

Bu vesileyle eser sahibini bu değerli çalışmasından dolayı kutluyor, konunun araştırma ve yayımlanması süreçlerinde araştırmacıyı destekleyenlere teşekkür ediyoruz.

F. Sema Barutcu Özönder (Ankara)

(Alındığı tarih 20 Şubat 2006)

(E-Yayın tarihi 27 Mart 2006)